

УДК 1:811.161.1

Поняття знака у контексті переходу від античної до середньовічної філософії (на матеріалі творів Томи з Аквіну)

П.А. СОДОМОРА

Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького, м. Львів, Україна,
E-mail: pavlosodom@gmail.com

Авторське резюме

Простежується взаємопов'язаність грецького та латинського періодів філософії на основі поняття знака. Досліджується зміст і суть цього поняття та витoki науки семіотики. Ключові філософські тези щодо визначення терміну розглянуто на матеріалі творів Августина і Томи з Аквіну. Показано глибинність поняття «знак» з точки зору головних філософських понять. Виділено основні вихідні позиції переходу від греки до латини. Прослідковано вплив попередніх філософів на формування середньовічної філософії. Аналізується питання перцептивності поняття знака. Проводиться зіставлення поняття знака, як воно виявляється у визначеннях Августина та його послідовників. Проводиться аналіз наступних визначень поняття знака у різних філософів Середньовіччя. Вказано ряд термінів, дотичних до поняття знака, а саме – поняття аналогії, яке з'являється ще у Аристотеля. Це питання постає як фрагмент проблеми знаків у пізнанні. Виявлено, що Аристотель вкладав у поняття аналогії дещо інший зміст, аніж у нього вкладали філософи Середньовіччя, зокрема Тома з Аквіну. Проблема знака постає із першого питання, яке ставить Аквінат у своїй філософії – питання буття як першого пізнаваного. Вказано, що поняття знака цікавило українських науковців ще у Києво-Могилянській академії. Проаналізовано праці сучасних науковців.

Ключові слова: знак, семіотика, сигніфікація, концепт, перцепт, дискурс, універсалії.

The notion of sign in the context of transition from antique to medieval philosophy (based on works of St. Thomas Aquinas)

P.A. SODOMORA

Lviv Danylo Halytsky national medical university, Lviv, Ukraine
E-mail: pavlosodom@gmail.com

Abstract

The connection of Greek and Latin period of philosophy is investigated on the material of the notion of sign. The content and essence of this notion is researched as well as the sources of semiotics as a science. The key philosophical theses on the definition of this term are considered on the basis of works of St. Augustine and St. Thomas Aquinas. The profundity of the notion of sign is explained from the view of main philosophical notions. Main aspects of transition from Antique to Medieval Philosophy are enlightened in the article. The influence of previous philosophical background that was related to the formation of medieval philosophy is considered as well. The notion of perceptivity of sign is analyzed in the article. The contrastive analysis of the notion of sign is conducted as it appears in works of St. Augustine and its followers. The analysis of upcoming definitions of sign in various medieval philosophers is made. The series of terms that is linked to the notion of sign namely analogy that appears in Aristotle's works is considered. This question arises as a part of problem of sign in knowledge. It is established that the notion of analogy in Aristotle's works has had different meaning than it had in Aquinas' works. The problem of sign arises from the primary question that appears in Aquinas' philosophy, namely the question of being as first known. It is emphasized that the notion of sign was mentioned in works of Ukrainian scholars of Kyiv Mohyla Academy. Certain works of modern scholars are analyzed as well.

Key words: sign, semiotics, signification, concept, percept, discourse, universalia.

Перехід філософської думки від греки до латини є важливим етапом, який важко побіжно розглядати, тому в цій статті маємо намір продовжити огляд основних причин цього складного явища: дещо про цей складний період вже ми обговорювали в попередніх статтях, а дещо ж, з уваги на великий обсяг матеріалу, залишимо для наступного дослідження. Перехід від греки до латини, по суті, є переходом від античної філософії до середньовічної [7], тобто саме у цей час відбувалося заснування християнських засад на базі філософії Аристотеля й Платона. У цій статті намагатимемося

докладніше з'ясувати роль Августина та його значення для наступних філософських течій, зокрема томізму.

В українській філософській літературі цей період висвітлено недостатньо добре, тому для дослідження питання послуговуємося здебільшого іноземними джерелами. Одним із визначних дослідників цього періоду є Дж. Ділі, дослідник питань семіотики. У працях цього науковця знаходимо багато матеріалу, важливого для висвітлення питання переходу від епохи античності до епохи Середньовіччя. Ряд ключових термінів увійшли у середньовіччя

практично у незміненому вигляді. У цій статті маємо мету розглянути поняття знака, який виник власне на початку середньовіччя, та його трансформацію упродовж цієї епохи.

Можна виділити три основні вихідні позиції переходу від греки до латини. Першим, хто спричинився до переходу, був Порфирій, що виніс на поверхню суперечку про універсальї, яка продовжувалася дуже довго [8,с.97]. Наступним був Боецій, уже латинянин, що впровадив різницю між перехідним (трансцендентним) та буттєвим (онтологічним) стосунком. Третім був Августин, який говорив про ідею знака (*semeion*) та про поділ буття на природне та культурне вже тільки латиною. Згодом основні тенденції цього періоду продовжували розвиватися у працях наступних філософів доби Середньовіччя.

У «Сповідях» Августин говорить про свою нецікавість до вивчення греки [1] та про те, що він вивчав неоплатоністів у латинському перекладі, однак це не слід вважати переконливим доказом того, що Августин, будучи високоосвіченою особою, не знав грецької мови, яка звідусіль його оточувала, про що говорять і дослідники [5,с.22]. Однак важливо не це, а те, що саме завдяки Августинові величезний період філософської думки отримав назву латинського.

Глибинність думки Августина не зрівнюється із жодним з філософів цього періоду. Вплив мислителя продовжується наскрізно через весь латинський період – починаючи від Св. Томи, що постійно цитує філософа у своїх творах, покладаючись на його авторитет, і аж до протестантів після Лютера і його тез у 1517 р. Саме в Августина з'являється поняття знака, що дало початок великій галузі філософії – семіотиці [6]. Він був першим, хто запропонував стосунок між посилачем, сприймачем та знаком, тобто словом, і це стає суттєвим штрихом до початку середньовічних і модерних теорій про мову. Властиво, посилачем є текст, сприймачем – читач, а посередником – слово. Іншими тріадами, що містять посилача, сприймача та посередника є різноманітні мисленнєві діяльності, включно із осмислюванням того, що було почуте чи прочитане.

Тож починаючи з IV століття у філософію входить поняття знака, що значною мірою спричинилося до процесу зростання філософії латинського періоду до зрілості. Починаючи із 396 до 426 року Августин працював над твором «Про християнське вчення» (*De doctrina Christiana*). Тож починаючи від Августина загальна ідея знака прикладається до таких природних та культурних феноменів, як хмара, оскільки є знаком певної погоди, та слова, що є знаком певної інформації.

Згодом поняття знака прояснив Тома з Аквіну в XIII столітті, а згодом, у XVII столітті, Джон Пуансо докладно з'ясував, що містить це

поняття [7,с.367]. Врешті, Джон Локк запропонував семіотику (із грецького *semeion*, знак) як галузь науки, що отримала свій розвиток, по суті, аж на початку двадцятого століття завдяки працям Чарльза Пірса. Тож поняття знака, як бачимо, наскрізно проходить через усі чотири періоди європейської філософії – класичний, середньовічний, модерний та постмодерний.

Слід, очевидно, бачити різницю між природним знаком, як-от: відбиток лапи вказує на те, що стежкою пройшла тварина, та культурним знаком – словом; також слід розрізняти теорію словесної мови та теорію знака. Однак саме Августин перший запропонував загальну семіотику, де знак стає родовим поняттям, а слова і теорія знаків – рівними між собою його видами. Інтерес Августина до концепта знака пояснюється тим, що це поняття лежить на початку шляху поєднання і узгодження книги природи, тобто філософії, та книг Писання, через які до нас промовляє Бог. Усе це висвітлюється у творі «Про християнське вчення», над яким він працював щонайменше двадцять дев'ять років свого життя.

У цій праці Августин говорить, що знаком є щось таке, що вносить у нашу свідомість щось поза собою. Згодом філософ аналізує різні речі з огляду їх знакової (сигніфікативної) функції. Аби показати, наскільки глибоким і обсяжним є такий аналіз, Августин впроваджує ряд вирізень, аби покрити увесь знаковий феномен, як-от: природні та умовні (*conventionales*) позначення; позначення, як вони функціонують у сприйнятті тварин та людей; позначення слів та позначення різних звуків та інше. Однак усі ці позначення мають спільну рису: всі вони означають щось поза собою, щось таке, що не є ними самими.

Однак середньовічні мислителі з плином часу намагалися розширити Августинове визначення знака, оскільки для них воно виявиться дещо завуженим. Так, Св. Тома вважатиме Августинове визначення вузьким із двох причин: перше, ангели також спілкуються завдяки знакам, хоча і є нетілесними, і тому ці знаки не вписуються в Августинове визначення; друге, люди використовуючи мисленнєві концепти, застосовують знаки, які не можуть зводитися до перцептів [7,с.331]. Слідом за Томою, спочатку Дунс Скотт, а потім і Вільям Оккам, випереджаючи Пуансо, вказують на вузькість Августинового визначення знака, оскільки воно не прикладається ані до концептів, ані до перцептів як таких. Однак, як концепти, так і перцепти, будучи ідеями та образами у мисленні, все ж здійснюють у свідомості певну функцію знака, яка полягає у позначенні чогось іншого через себе, як і говорив Августин.

Для того, аби знак функціонував, не є важливим, щоб він був чимось сприйнятливим

(перцептивним), як того вимагає визначення Августина, а достатньо, аби був чимось елементом реальності, яка приносила б у наступну реальність щось інше, аніж вона сама, щось таке, чого немає в реальності. Адже якщо хтось думає про коня, то необов'язково вимагається присутність коня, аби думати про нього. Адже коли думаємо про ангела, то будь-яка перцептивність вже унеможливлена: для того, щоб усвідомити якусь річ, немає конечної необхідності у її присутності.

Однак ці «слабини» Августинової теорії про знаки, з іншого боку, є сильними її сторонами, оскільки вони пов'язані з особливим інтересом філософа до Письма. Слова Письма, будучи, по суті, матеріальними структурами, які, під час їх сприйняття, провадять людину до таїнств – завдяки звукам і шумам. Цей факт, а також те, що Августина зараховували до великих Отців Церкви, прислухався до того, що визначення знака увійшло до «Сентенцій» Петра Ломбардського (1150 р.) – твір, що був компіляцією тогочасних патристичних поглядів та став основою для теологічних студій у середньовічних університетах, починаючи з XII століття і аж до кінця періоду Середньовіччя.

Як протестанти, так і католики вважають Августина «своім» – саме завдяки цим поглядам. Адже у цей період розподілу християнства на католицизм та протестантство філософія Августина перебувала, можна сказати, на чолі обох цих течій. Августинова теорія про знак, а також і його визначення, відіграла вирішальну роль як для католицьких, як-от Арауджо (1617), Пуансо (1632), так і для протестантських, як-от Тимплер (1612), Кекерман (1607) мислителів. Однак саме датування вказує на довгий період, який був необхідний для того, аби Августинові ідеї та твердження доросли до того, що їх почали використовувати інші християнські мислителі [9]. Хоча ідеї Августина не завжди яскраво світили, однак вони створюють постійну та неперервну лінію через усю латинську добу філософії.

Згодом, у XII столітті, до уточнення теорії знака долучається Тома з Аквіну, і насамперед – своїми «Коментарями» на «Сентенції» Петра Ломбардського. Тут Св. Тома вирізняє термін «знак» відповідно до його первинного визначення, яке позначає щось відчуттєво-сприйнятливим, що засновується на стосункові позначення, і зазначає, що щось таке, що не підпадає під відчуття, може бути знаком лише в другу чергу. У праці «De Veritate» Тома говорить, що «річ не може називатися знаком, хіба лиш у тому випадку, коли вона є чимось таким, від чого походить щось одне, переходячи від однієї речі як знаної попередньо, до другої, тобто через дискурс. Однак, оскільки пізнання ангелів не є дискурсивним, як людське, то в комунікації ангелів немає знаків. Тож знаки в люд-

ському пізнанні є відчуттєвими, оскільки наше пізнання, яке є дискурсивним, виникає від відчуттєвих речей».

Згодом, у «Questiones», Тома говорить про слово та його функцію як знака, вирізняючи слово від того, що воно позначає: «вимовлене слово є лише знаком, а не тим, що воно позначає; однак те, що розуміємо за ним, є обома – і знаком, і позначуваним, як і сама річ». Тома випрацьовує поняття знака, зазначаючи, що знаками для нас є відчуттєві предмети, оскільки людське пізнання, будучи дискурсивним, засновується на відчуттях. Однак можна сказати і загальніше, що знаком є будь-що знає, що репрезентує у собі щось інше, аніж воно саме. Тому ідеї та образи, думки у нашому мисленні, які перетворюють фізичні звуки на знаки, є причинами існування та виконання позначення лінгвістичних знаків.

Адже слова будь-якої людської мови, якщо приймати їх поза умовними позначеннями, що вони позначають, тобто окремо від думок та звичаїв, що пов'язують людську спільноту зв'язками певних домовленостей, мають лише просту фізичну природу пустого звуку, тобто вдареного повітря. А вже в контексті людських соціальних взаємозв'язків ці самі звуки підносяться до рівня звуків, що щось позначають. Тому не лише буття лінгвістичними знаками, а також їх дієве позначення засновується на думці як на причині. І тому внутрішній світ, тобто думка чи ідея, має раціональність знака значно стійкіше, аніж мовлене чи писане слово. І тому, як Тома зазначає у «Questiones», суперечачи своїм попереднім твердженням, ангели, так само, як і людські буття, пізнають речі завдяки знакам, і завдяки знакам спілкуються між собою.

Люди, як ангели, охоплюють речі мисленнєвістю, однак відрізняються від ангелів тим, що, подібно до тварин, пізнають речі відповідно до своїх відчуттів, а не до природи самих речей. Люди, на відміну від тварин, наділені мисленням, і на відміну від ангелів, наділені відчуттями. Тому людина усвідомлює, що речі перебувають у стосунку із сприймачем, і зацікавлення сприймача також незалежно існує у фізичному світі. Це усвідомлення є вмістилищем семіотичної свідомості, і є початком філософії, науки та моралі, є початком цивілізації, на відміну від соціальної взаємодії. Це і є принциповою різницею між тваринним і людським світом, між спільнотою та культурою. Існує, очевидно, принципово людський принцип використання знаків, і він відрізняється від тваринного, з одного боку, та ангельського, з іншого. Однак саме цю позицію знака не включив Августин до свого визначення.

Згодом, у період пізнього Середньовіччя, до визначення поняття знака долучився Пуансо своїм трактатом «De signis». Тож поняття

«знак», як бачимо, наскрізно проходить через усі чотири періоди філософії.

Поряд із дискусією довкола цього поняття виникають дискусії про інші ключові поняття середньовічної філософії зокрема: проблема аналогії з'являється як фрагмент проблеми знаків у пізнанні, також проблема значень виду та роду, що є одними з ключових понять філософії Аристотеля. Проблема буття як першого пізнаваного, яку піднімає Тома, тут же за собою логічно провадить наступну проблему – проблему знака. Це свідчить про важливість дослідження цього поняття. Сучасником Томи з Аквіну був Роджер Бейкон: властиво, він народився на десять років швидше, ніж Тома, і пережив його на вісімнадцять років. Він був першим, хто прагнув встановити загальне визначення знака, яке відповідало б тому, як його розпочав Августин на початку латинського періоду. Частиною його великого твору був трактат «De signis». Питання знака продовжують дослідники і сьогодні, що свідчить про важливість поняття як одного з ключових тер-

мінів, що проходять наскрізно через усі періоди європейської філософії.

На основі викладеного матеріалу видно важливість поняття «знак» для європейської філософії загалом і філософії доби Середньовіччя зокрема. Це поняття проходить наскрізно через усю схоластику – від Августина до Пуансо. В українській науці, на жаль, немає достатньої кількості досліджень на цю тематику. Існують, однак, переклади праць зарубіжних дослідників [2], що вже є значним зрушенням у процесі дослідження питання знака. Питання знака цікавило науковців ще у Києво-Могилянській академії. Так, С. Яворський пише про подвійну природу знака (функція відтворення і функція позначення), дещо відступаючи від томістичного трактування поняття знака [3,с.150]. Г. Кониський, говорячи про знак, подає його визначення: «Позначати означає бути знаком якоїсь речі» [4,с.124]. Оскільки поняття знака було присутнє також у працях українських науковців, це підтверджує важливість дослідження даного питання.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ:

1. Deely, John. *Four Ages of Understanding*. – Toronto, 2001. – 1020 p.
2. Deely, John. *Intentionality and Semiotics*. – University of Scranton Press, 2007. – 240 p.
3. Августин Блаженный. *Сповіді*. / Пер. Ю. Мушака. Львів : Свічадо, 2008. – 355 с.
4. Brown, Peter. *Augustine of Hippo. A Biography*. Berkeley, 1967. – 463 p.
5. Deely, John. *Basics of Semiotics*. – Toronto, 1990. – 149 p.
6. Sullivan, John. *The Image of God: The Doctrine of St. Augustine and Its Influence*. – Dubuque : Priory Press, 1963. – 356 p.
7. Ділі, Джон. *Основи семіотики*. Пер. з англійськ. А. Карась. – Львів : Арсенал, 2000. – 231 с.
8. Захара І. С. *Академічна філософія України XVII-I пол. XVIII ст.* – І.С.Захара. – Львів : Вид-во Львівськ. ун-ту, 2000. – 239 с.
9. Кашуба М. В. *Георгий Конисский*. – М. : Мысль, 1979. – 173 с.

Стаття надійшла до редакції 20.12.2015

REFERENCES:

1. Deely, John. *Four Ages of Understanding*. – Toronto, 2001. – 1020 p.
2. Deely, John. *Intentionality and Semiotics*. – University of Scranton Press, 2007. – 240 p.
3. Avhustun Blazhenny. *Spovidi*. Per. Y. Mushaka (St. Augustine. Confessiones). Lviv, *Svichado*, 2008. – 355 p.
4. Brown, Peter. *Augustine of Hippo. A Biography*. Berkeley, 1967. – 463 p.
5. Deely, John. *Basics of Semiotics*. – Toronto, 1990. – 149 p.
6. Sullivan, John. *The Image of God: The Doctrine of St. Augustine and Its Influence*. – Dubuque : Priory Press, 1963. – 356 p.
7. *Dili, Dz. Osnovy Semiotyky*. Per. A. Karas. (Deely, John. Basics of Semiotics). Lviv, *Arsenal*, 2000. – 231 p.
8. *Zachara, I.S. Akademichna filosofia Ukrainy XVII-I pol. XVIII st.* (Academic Philosophy of Ukraine XVII-XVIII c.). Lviv, 2000, 239 p.
9. *Kashuba, M.V. Georgij Konysky* (Georgij Konysky). Moskwa, 1979, 173 p.

Содомора Павло Андрійович – кандидат філософських наук, доцент
Львівський національний медичний університет імені Данила Галицького
Адреса: 79000, м. Львів, вул. Пекарська, 69
E-mail: pavlosodom@gmail.com

Sodomora Pavlo Andriyovych – PhD in philosophy, associate professor
Lviv Danylo Halytsky national medical university
Address: 69, Pekarska Str., Lviv, 79000, Ukraine
E-mail: pavlosodom@gmail.com